

DOKUMENTUM

A Történelmi Adattár

Két fiatal temesvári hittanár, Ortvyay Tivadar és Szentkláray Jenő az akkori csanádi püspök, Bonnáz Sándor támogatásával TÖRTÉNELMI ADATTÁR címmel 1871-től 1874-ig működő havi folyóiratot szerkesztett. Az alcíme megadja a folyóirat jellegét és célját: *Történelmi adattár a csanádi egyházmegye múltjához és jelenéhez.*

Célkitűzésüket az első szám 7. oldalán így jelölik meg. „A fennlévő adatok rendszeres és okfejtő gyűjteményétől messze áll ma egyházmegyénk történelme. Első gondolatunk: szorgalommal gyűjtögetni a kútfőket, s különálló kötetekben adni ki a püspökség, a káptalan, s a plébániák történetét, nemkülönben az ezekre vonatkozó nevezetesebb okmányokat. Ily módszer mellett alakszerűbb gyűjteményt nyújthattunk volna a tudománykedvelő közönségnek... Körülmények miatt azonban havi füzet lesz, melyek mindegyike helyt ad első részében a betűsorban vett egyházmegyei plébániák hitállapoti, politico-statisztikai, topográfiai, művelődéstörténelmi rajzainak. Második részében az egyházmegyei levéltárak figyelemreméltó okmányainak, míg a harmadik rész kiegészítő függelék képezend.”

Módszerüket is megjelölik: „Pártatlanok és minden szándékos igazságtalanságtól mentek akarunk lenni... Figyelemmel leszünk a pragmatizmusra, s előnyt adunk az okfejtő előadásnak... Diathézis (=korszakok elhatárolása) anyagunkban még lehetetlen... A később beérkező adatokra jó leszen a Függelék.”

Anyagi alapjukról: „A Történelmi Adattár egyházmegyénk derék papságának anyagi támogatása és szíves szellemi közreműködése mellett indul meg. Emelkedett kebellet és a reményüket valószínűsített, a nemes és tisztességes fölötti örömmérzetségben kezdjük meg szerkesztői tisztünket. Míg erőink el nem zsibbadnak, a jó ügynek szolgálni, és míg lehet, nem hátrálni szándékunk kivételétől óhajtunk — mely a sokszor sürgetett egyházmegyei érdeknek nemcsak megfelel, de abból kiindulását is veszi.”

A folyóirat négy évig sikeresen valószínűsította meg a két alapító kívánságait. A legpatinásabb történelemtudományi folyóiratban, a *Századokban* is dicsérelőleg emlékezett meg róla Pesthy Frigyes: „A csanádi papság a hazafiság és műveltség legszebb példáját adja.” — De sürgetik, hogy egy ilyen folyóiratnak szélesebb alapokon kell nyugodnia, mert „jelenleg túlnyomóan értelmes világi elem s a külmegeyékbeli papság tartja fenn, kegyelmes Atyánk mecénási nagylelkűsége mellett” (1,3).

Az 1873-as, harmadik évfolyamot már nem magánnyomdákban adták ki, hanem az Egyházmegyei Nyomdában. Az 1874-es évfolyam pedig nem is Temesvárott, hanem Pesten jelent meg. Ennek az volt az oka, hogy a két hittanár-szerkesztőt egyidőben léptették elő: Ortvyay a Nemzeti Múzeum szolgálatába lépett, Szentkláray pedig Törökbecsére került plébánosnak.

A szép kezdet és az alapos tudományos felkészültség nem volt azonban elég a lap hosszabb ideig való fenntartására. Az előfizetőkhez többszörösen intézett fölhívásukat fülekre talált, sok volt a hátralékos. Az utolsó szám, 1874-es IV. évfolyam (191 oldal) így indokolja a lap megszűnését: „Tisztelt Előfizetőink! Midőn négy éve a Történelmi Adattárt megindítottuk, azon meggyőződésünk volt, hogy az egy művelt és hazafias olvasóközönség támogatása mellett sikerülend befeljenhetni szerencsésen. Reményünk mégsem alapult szilárd talajban. A papság, de különösen a megyei, távol sem részesíti vállalatunkat azon támogatásban, melyet az megérdemelne. Egyharmada, mely névleg előfizetőinket képezi, az előfizetést félév után sem küldte be. Sőt sokan a tavalyival is hátralékban vannak! Ilyen körülmények közt egy terhes anyagi áldozatokkal járó irodalmi vállalatot fenntartani lehetetlen... Nem marad más hátra, mint csatlakozott bizalommal, és a munka bevégezése előtt visszavonulni. Ha vállalatunk a közönyösség miatt fenn is akadt, fenntartjuk folytatása jogát, bízva egy szebb jövőben.”

A lapnak több igen hasznos gyümölcse mégis termett. Részben már fennállása alatt, másrészt az utána etellett időben. Az első kettő országos szempontból is értékes eredmény:

1) Igényt alakított egy színvonalas egyházmegyei lapra. 1878-ban, tehát négy évvel a Történelmi Adattár megszűnése után az akkori Magyarországnak papjai létszámát tekintve harmadik nagyságú egyházmegyéje kiadott egy új folyóiratot. Ez már évtizedekig fennállt, címe előbb: Havi Közlöny volt, majd: Egyházi Lapok. Szerkesztői: Tokody Ödön, Kovács Antal Sándor, majd Czapik Gyula.

A címváltozás akkor történt, amikor Czapik Gyula, elhagyva a temesvári teológiai tanári székét, országos központi hivatalokat töltött be Budapesten. A mai, ezüstmisén felül lévő papi korosztályok ismerték és használták e lapot, és mondhatjuk, hogy föllendítette a hitazonosítást, hitoktatást és a papság egyházjogi tájékozottságát.

2) Tudományos gyümölcse volt a Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Társulat megalakulása. Már a Történelmi Adattár 1872-es évfolyamának egyes számaiban olvashatjuk, hogy sürgetik hazánk más tájegységeinek módján a Bánát múltjával foglalkozó egyesület megalakulását. Év végén sikerült is, nem csupán a papság, de a városi, főleg temesvári értelmiség tömörítésével a Társulatot engedélyeztetni. 1875-től tehát már a Történelmi Adattár megszűnését követő első évtől, évnegyedes lapként, de néha sűrűbben is kiadták közleményeiket *Történelmi és régészeti értesítő* címen. Ennek a lapnak is hosszabb lett az élete, mint az anyafolyóiratának. Huszonhárom éven át, 1893-ig folyamatosan megjelent. Technikai okokból egy darabig szünetelt, de azután, egy évet sem hagyva ki, új évfolyamszámossal és azonos címmel ismét megindult. Az új Történelmi és régészeti értesítő húsz évfolyamot ért meg, az első világháború vége oszlatta fel. Összesen tehát fél évszázadig volt a csanádi egyházmegyének történelmi szaklapja, ha összeadjuk a Történelmi Adattár négy, és a Történelmi és régészeti értesítő negyvenhárom évfolyamát. A tanulmányokat nem csak papok írták. Az egyházmegyei kléruson kívül bekapcsolódtak a temesvári piaristák, majd több múzeumi vagy tanári hivatallal megbízott világi is. Szerkesztői Janky Károly és Miletz János. A plébániák történelmével nem sok tanulmány foglalkozott. A fő témák a városok, ásatások, nemzetségek históriája, de fölfigyeltek néprajzi adatokra is, ami éppen a soknemzetiségű Bánátban nagyon jelentős.

3) A papság körében fölkeltette a történelemtudományok iránti érdeklődést, sőt a tevékeny részvételt is. Ortvyay Tivadar az Országos Széchényi Könyvtár szakkatalógusa szerint 50 önálló művet írt, a sok cikkes, folyóirati dolgozaton kívül. Ebből csak tizenkettő egyházmegyei téma, a többi igen változatos: ősrégészeti ásatásokról, Pozsony történetéről, a Zsarnokgyilkosság-görög szoborról, stb. Szentkláray Jenő szintén tagja lett az Akadémiának. 23 könyvet írt, ebből 15 szól a csanádi egyházmegye múltjáról. Oltványi Pálnak 20 műve jelent meg nyomtatásban, ebből 4 egyházmegyei téma, a többi jogi és pasztorális. Rózsa Ferenc és Varga Ferenc főleg Szeged történelmében búvárkodtak. Mindkettő szegedi plébánosként halt meg. Nagybecskereken volt plébános Szabó Ferenc, aki 74 kötetet jelentetett meg, igaz, hogy nagyrészt fordítást: Holzwarth-Weisz világtörténelmének 9 kötetét, Anglia, Oroszország, Ausztria nagy monográfiáit. Egy nemzedékkel utánuk Juhász Kálmán következett, aki 11 könyvével és 131 kisebb tanulmányával szinte alig hagyott fehér foltot az egyházmegye múltjából.

4) Legfőbb eredménye a Történelmi Adattárnak az, hogy amit folyóiratként csak szaggatottan és alkalomszerűen tudott kezdeményezni, az utóbb rendszeres munkával megvalósult: 1898-ban Dessewffy Sándor püspök anyagi támogatásával Szentkláray könyvből is kiadta A Csanádi Egyházmegye Története első kötetét. Az előszóban visszailleszt a negyedszázaddal azelőtti kezdeményezésre, a Történelmi Adattárra... „Megnyugvással tekintünk vissza fiatalkori zsengénkire, melyet távol a tudományos irodalom központjától, sok akadály és nehézség közt, oly időben bocsájtottunk közre, midőn nálunk még senki sem gondolt az effajta dolgokra. A megjelent évfolyamok 123 ívnyi tartalmukkal oly úttörő munkát képeznek, mely Dél-Magyarország történetéhez most is keresett forrásul szolgál, s melynek életrevalóságát leginkább az bizonyítja, hogy évfolyamai nyomban teljesen elfogytak... Azóta a feldolgozott megyei, városi és egyházi monográfiák rendkívüli terjedelemben bővítették történelmi látóköreinket, a tudományos kritika pedig nemcsak rendezte és tisztázta az ismereteket, de új irányokat is szabott a magyar történetírásnak.” Majd részletesen bejelenti, hogy egyházmegyetörténete három soro-

zatban fog megjelenni, mindegyik több kötetben (plébániák története, a püspökség története, az egyházmegye területén működött káptalanok, monostorok, rendházak története).

A nagy tervből sajnos, egyelőre, csak az öt kötetre tervezett plébánia-történet első kötete valósult meg. Aga községtől Csanádig 30 helység plébánia-története. Valamennyien, csekély változtatástól eltekintve, azonos szövegűek, mint a Történelmi Adattár tanulmányai. Három évtizedet kellett várni, míg Juhász Kálmán meg nem kezdte felbecsülhetetlen munkásságát. Ő azonban változtatott a munka sorrendjén; először nyolc kötetben közreadta az eredetileg másodiknak tervezett sorozatot, a püspökség történetéről. Eljutott 1699-ig. Anyagot még tovább is gyűjtött, elgondolása szerint még tíz kötet lett volna 1700-tól 1922-ig, a külön Bánáti püspökség megszervezéséig terjedő anyag. Dolgozott viszont a harmadik sorozaton is, melyből három kötetet jelentetett meg.

Mit mond a Történelmi Adattárról az utókor?

Maga Szentkláray 1898-ban: „Munkám ebben az alakban, amelyben azt nyújtom, egyedül áll a hazai katolikus történetirodalomban. Több püspöki megye dicsekedhet már a plébániák múltjára vonatkozó nagyértékű adatgyűjteményekkel, de rendszeres mű, mely valamely püspökség összes plébániáinak és fiókközsegeinek a múltat a jelennel összefoglaló történeti leírását nyújtaná, eddigelé még nincs... Munkám értékelése akkor taksálható, ha sikerülend azt utánam másoknak teljesen befejezni.” (Id. m. XVII. old.)

Vanyó Tihamér az egyes megyék áttekintésénél így említi (Regnum, 1940, 20. old.): „Széles alapon megindított plébániatörténet, kár, hogy nem jutott befejezéshez.”

LOTZ ANTAL

TŰZ TAMÁS VERSE

Vincent

*hogy azt az egyetlen vonást még fölfedezze
magát vetette volna tűzbe és keresztre
azt a pár foltot árnyat kurta látomást
folyók partján a fényt a rozsdaverte sást
s amint egy vaskos ág átnyúl az alkonyatba
a lankadó mezőn s magán is túlmutatva
két tűz között didergett míg az ég alatt
a rézbőrű nap tollát fáradt madarak*

*borzolgatták lustán és álmosan repülve
a csillagokat rejtő mérhetetlen űrbe
elidőztek röptükben-ért fuvallatok
mézgás-izű szigetjein imitt-amott
altató illatú fűrtökbe csimpaszkodtak
s megrohmozták vakmerőn a csorba holdat
csak állt ott félszegen jegyezgetett s a fák
füvek tarlók csillámló univerzumát*

*kóstolgatta kesernyés szélhorzsolta szájjal
mint ki magában sincs már merőben magával
napraforgókban él velük töltekezik
megbabonázva szíve mély rejtekeit
aztán már ez sem kellett csak zordan mogorván
hánykolódott habok hullámok ormán
egy korsó sör kis kávéházi asztalok
müknek egén csak ő s a lámpafény vacog*